

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.4.3>

О. С. Заяць

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

ГУМАНІСТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню гуманістичних передумов професійної адвокатської діяльності в межах правового дискурсу. З'ясовано, що внаслідок високого суспільного значення адвокатури загалом, її гуманістичного покликання та особливого статусу її інституту на неї покладено певні обов'язки й відповідальність, а це не могло не відбитися на самосвідомості кожного адвоката зокрема. Самосвідомість або усвідомлення себе – власної особистості – як суб'єкта свідомості, гуманності, спілкування та дії постає потужним фактором не лише самоконтролю, але й самокритики, самовдосконалення та самовиховання. Обґрунтовано ціннісно-моральний стрижень адвоката, що повинен обов'язково містити етичну складову частину. Отже, для нього необхідне сприйняття та збереження традицій, принципів, ціннісних ідеалів, ціннісних табу, що склалися в професійній спільноті за її багатовікову історію, а також їх акумуляція в самосвідомості кожного адвоката. Саме тому в сучасній адвокатській українській спільноті простежується все ж таки системна криза власне професійної адвокатської діяльності, що є відбитком і кволого морального стану здоров'я держави, і негативних змін у суспільстві, включаючи пандемію та війну на сході України. У межах вивчення гуманістичних передумов професійної адвокатської діяльності доведено, що за своєю антропологічною ідентичністю людина принципово налаштована на довіру як базову психологічну потребу сучасності. Якщо така базова психологічна потреба не задовольняється, відбувається екзистенційне руйнування особистості. Вочевидь, недовіра веде до несамостійності, залежності від думки та позиції інших осіб відповідно до обставин, до виправдання власної неспроможності й іншого. Коли відбувається руйнування системи організації реципрокної професії, вона знецінюється і самим суспільством, виникає розрізнена реальність, в якій взаємодія стає неможливою. Немає довіри, немає запиту, немає фахівця та немає професії.

Ключові слова: гуманізм, людина, адвокат, адвокатська діяльність, суспільство, держава, право.

Постановка проблеми. Українські правозахисники, не поступаючи в утвердженні принципу гуманізму й професіоналізму західним адвокатам, крім того, втілюють у собі ідею жертвовності. Альтруїзм, жертвовність окремих людей – запорука виживання та розвитку всього суспільства й держави. Жертвовність є необхідною презумпцією правозахисної діяльності, адвокатури як інституту

громадянського суспільства. Урешті, реальний, а не кон'юнктурний адвокат завжди приносить себе в жертву правового захисту, того, кого захищає, покладаючи на вітар правового захисту свої знання та нервову енергію. Важкість морального вибору адвоката під час захисту не підлягає компенсації гонораром, адже будь-який вибір передбачає жертвовність.

Загалом необхідно підкреслити, що в основі всієї організації та діяльності адвокатури лежать принципи, викладені в ст. 4 Закону України «Про адвокатуру»: верховенство права, незалежність, демократизм, гуманізм, конфіденційність, добровільність і гласність [1]. Адвокат під час здійснення своєї професійної діяльності використовує свободу слова в рамках, визначених завданнями адвокатури й законодавством. Висловлювання адвоката, які стосуються честі й гідності сторін процесу, представників обвинувача чи захисника, свідка, потерпілого, експерта, перекладача й не порушують правил професійної етики адвокатів, не можуть бути підставою для притягнення адвоката до цивільно-правової або кримінальної відповідальності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досягнення обраної мети передбачає аналіз праць дослідників, тих, хто тією чи іншою мірою вивчав вплив морально-правових принципів на правові відносини в межах дискурсу здійснення професійної адвокатської діяльності. Посилання на їхні праці й розробки будуть подані в тексті наукової розвідки з обґрунтуванням основ, що стали теоретико-методологічним підґрунтям статті.

З огляду на це **мета статті** полягає в дослідженні власне гуманістичних передумов професійної адвокатської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи кожен з означених у постановці проблеми засадничих принципів адвокатської діяльності, передбачених чинним законодавством, слід відзначити таке. По-перше, верховенство права як основоположний принцип, утверджений ст. 8 Конституції України [2], означає, що адвокат зобов'язаний вести захист або представництво лише законними правовими засобами; відстоювати законні інтереси клієнта; негайно реагувати на порушення, які допускаються в судових органах, прокуратурі, іншими учасниками процесу, якщо їхні дії порушують або обмежують права й свободи обвинуваченого або особи, яку він представляє; оскаржити в інтересах клієнта незаконні й необґрунтовані рішення суду й інших правоохоронних органів тощо. По-друге, незалежність

адвокатських об'єднань (бюро, колегій, кантор, фірм) – це неприпустимість будь-якого втручання з боку державних органів, громадських об'єднань і громадян. Рішення ключових питань організації та діяльності адвокатури приймаються об'єднаннями або адвокатом самостійно, без втручання з боку органів виконавчої влади. По-третє, демократизм діяльності адвокатури характеризується тим, що вона спрямована на забезпечення та гарантію захисту прав і свобод особистості, яка потребує такого захисту. По-четверте, гуманізм як правовий принцип характеризується тим, що адвокатура призначена для служіння суспільству й особистості в ньому, захисту її життя, здоров'я, безпеки, честі, гідності, власності й інших особистих, соціально-економічних і політичних прав і свобод тощо. По-п'яте, конфіденційність адвокатської діяльності полягає в можливості всебічного захисту прав та інтересів особистості й гарантії збереження та нерозповсюдження всієї інформації, отриманої в результаті здійснення захисту. Урешті-решт, принцип гласності полягає в гарантованому праві на свободу думки й слова, на вільне висловлення своїх поглядів і переконань, збирання, зберігання, використовування та поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір, скеровування індивідуальних письмових звернень чи особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також до посадових осіб та інше. У такому контексті багато дослідників, розмірковуючи над проблемами вдосконалення сучасної адвокатури, ставлять питання: адвокат – це суб'єкт ринку юридичних послуг, мета якого полягає в отриманні винагороди, що йому належить за виконану роботу, дії якого спрямовані виключно на виконання обов'язків перед довірителем, або ж в основі діяльності адвоката повинна лежати ідея служіння громадським інтересам, жертвовності, морального вибору [3; 4; 5]? Є ще чимало запитань такого ж характеру, зокрема: адвокатура – це некомерційна організація *sui generis* (особливого виду) та інститут громадянського суспільства або підприємницька структура? Яку роль відіграють

процеси комерціалізації адвокатури в сучасний період? Чи економічні умови є тим вирішальним фактором, що впливає на вибір роду діяльності й подальшу само-реалізацію адвоката? Аналіз публікацій з тематики дозволяє виділити два полярних концептуальних підходи:

1. Несумісність підприємницької діяльності й гуманістичного покликання служіння народу. Такий підхід передбачає негативну оцінку комерційного аспекту адвокатської діяльності: «Адвокатура створена не для насолоди тих, хто входить у такий клас, а для суспільного служіння, служіння важкого, суворого й серйозного, самого пристрасного безкорисливого захоплення та виконання взятих на себе зобов'язань» [6]; «Той, хто розглядає адвокатську діяльність як різновид підприємницької діяльності, просто не розуміє ні функцій, ні суспільного призначення, ні суті адвокатської діяльності» [7].

2. Представники другого підходу дотримуються думки, згідно з якою розглядати у XXI столітті підприємницьку діяльність і сам ринок як щось негідне, неналежне – значить не бачити економічної реальності й неадекватно оцінювати значення економічної сфери: «У сучасних умовах кожен прагне створити для себе ті блага, за допомогою яких буде рости його власне господарство, особистий статус, а також статус сім'ї, і адвокатська діяльність – це бізнес або послуги, що надаються за певний гонорар» [8]; «Сучасний стан ринку юридичних послуг у світі свідчить про те, що немає сенсу обмежувати права адвокатів щодо створення комерційних організацій для надання кваліфікованої юридичної допомоги», «Адвокатура у XXI столітті для того, щоб мати перспективи розвитку, має бути більш діловою, підприємницькою, комерціалізованою, жорсткою та конкретною» [3].

Хоча справедливості заради необхідно відзначити, що в суспільній свідомості існують певні уявлення про те, яким повинен бути адвокат, що є припустимим для нього, а що ні. Для прикладу, А.М. Бірюкова відзначає: «Професія адвоката – це не лише досконале знання юридичних наук, а й внутрішнє світовідчуття»

[9, с. 151–154]. Також певний інтерес дослідників викликає думка, згідно з якою «сутність людини, прояв її гуманності є ансамблем суспільних відносин». Так, людина народжується зі своїм внутрішнім світом, зі своєю «робочою силою» душі, стикається з громадською культурою та суспільними й виробничими відносинами, які вона не створила, опановуючи людський спосіб життя та спілкування, формується як неповторна індивідуальність. І те, якою вона стане внаслідок такого процесу, відтвориться в ансамблі її суспільних відносин. У такому контексті влучною буде теза, висловлена Ф.Т. Михайловим, що бути людиною – означає бути суб'єктом власної самозміни [10]. Отже, доцільно ствердити, що мотиваційна система людини містить дві головні сфери: працю та спілкування.

Загалом укладачі судових статутів, починаючи з 1864 року, домінуючим принципом адвокатської діяльності виставляли почуття правди, честі й усвідомлення моральної відповідальності перед суспільством і державою. Відповідно, таке начало намагалися закладати як основний принцип під час формування самосвідомості індивідуального й групового суб'єкта – кожного адвоката й створеної адвокатської спільноти в цілому. До суспільної уяви закладали основи образу адвоката, який у своїй діяльності керується не лише меркантильними міркуваннями. Інститут присяжних створили як особливу корпорацію. Багато видатних представників адвокатури 1864 року були відомими не лише своєю професійною, а й громадською діяльністю, були літераторами й діячами науки. Це були люди захоплені й спрямовані на широку громадську діяльність. Багато з них, виходячи з власних переконань, залишали державну службу, незважаючи на перспективи піднятися кар'єрною драбиною. Отже, на моє переконання, все ж таки ціннісно-моральний стрижень адвоката обов'язково повинен містити етичну складову частину, для якої необхідні сприйняття та збереження традицій, принципів, ціннісних ідеалів, ціннісних табу, що склалися в професійному співтоваристві за його багатовікову історію,

а також їх акумуляція в самосвідомості кожного адвоката тощо.

Умова, за якої адвокат може реалізувати свою професійну мету, чи феноменологія його професії полягає в реципрокності (від лат. *reciprocus* – повертається, взаємний; вміння співвідносити свою думку з думкою іншого, тобто взаємність думки). У такому випадку доводиться ледь не вперше усвідомити прояв особистих внутрішніх якостей фахівця – його моральність, сформовану на ідеалах добра, справедливості, обов'язку, честі, що проявляються у відношенні до людей і до природи. Це саме ті якості, які формують людину, є маркерами довіри й розуміння загальної реальності для подальшої взаємодії в суспільних відносинах загалом, у правових – зокрема. Розглядаючи умову реципрокності, слід наголосити на одному з найважливіших її аспектів, зокрема на взаємодії: стосовно нашої дії, яку ми здійснили, має бути реакція, відповідь. Така умова вимагає, з одного боку, закінчення дії в процесі діяльності фахівця, а з іншого боку, власне, така умова, як правило, віддалена в часі й не завжди виконується.

Ще однією якістю фахівця в адвокатурі, тісно пов'язаною з його реципрокністю, є реципрокність особистого мислення, яка саме дозволяє людині бачити не лише обмеження, що впливають з будь-якої ситуації, а й можливості, що їх передбачає конкретна ситуація.

Першою серйозною ознакою цілеспрямованого морального занепаду суспільства, безперечно, є криза внутрішніх організаційних систем у професійних спільнотах реципрокних професій – лікарі, педагоги, психологи, адвокати, – оскільки саме ці професії базуються на такій моральній категорії, як довіра.

Професія адвоката належить саме до тих рідкісних професій, які ґрунтовані на такій комунікативній засадничій якості, як довіра. Адвокат не може існувати без запиту клієнта, особи, яка довіряє йому свою справу. Реципрокність як якість комунікації передбачає постійну взаємодію та взаємовплив в діаді між адвокатом і довірительом, адвокатом та іншим адвокатом. Без наявності довіри адвокат не може повноцінно реалізувати свій про-

фесійний обов'язок. Коли зникає довіри, з'являється недовіра й відмова від будь-якої співпраці.

Урешті-решт, за своєю антропологічною ідентичністю людина налаштована на довіру як базову психологічну потребу. Якщо така базова психологічна потреба не задовольняється, відбувається руйнування особистості: знецінюються цінності, цілі, мотиви, не вбачається своєї затребуваності в житті тощо. Недовіра веде до несамостійності, залежності від думки й позиції інших людей, від обставин, до виправдання власної неспроможності й так далі. Коли відбувається руйнування системи організації реципрокної професії, вона знецінюється і суспільством, виникає розрізнена реальність, в якій взаємодія стає неможливою. Немає довіри, немає запиту, немає фахівця, немає й професії. Фактично, довіра – це моральна потреба суспільства, а коли суспільство не задовольняє така потреба – це ознака його хвороби, і тому важливо вчасно розпізнати й швидко лікувати.

Аналізуючи феноменологію професії адвоката, стикаємося з першими професійними труднощами у свідомості фахівця. Як реалізувати умову реципрокності в професійному середовищі адвоката? Із чого складається професійне середовище адвоката? Чим воно характеризується? У чому полягають очікування від професійного середовища адвоката?

По-перше, професійне середовище адвоката – це правозастосовне середовище, що характеризується високою тривожністю, тривогою, агресією, а поведінка – обороною або нападом.

По-друге, потрапляючи в агресивне середовище, особистість «заражається» агресією. Саме тому всі фахівці (судді, прокурори, слідчі, поліцейські, пристави, адвокати, юристи), хто обслуговує професійне середовище, є носіями агресії.

По-третє, розглядаючи фахівців суміжних професій, слід сказати про різницю відповідальності в кожному професійному середовищі. У всіх перерахованих професіоналів, окрім адвоката, колективна, а не особиста відповідальність, у той час, як в адвоката відповідальність особиста й особистісна.

Власне, тому всі фахівці, хто перебуває на державній службі, залежні від елементів суворої системи, що характеризується відсутністю гнучкості, агресивністю, чітко визначеними організаційними правилами й інструкціями, відсутністю довіри й жорсткою вертикаллю влади. Саме такі характеристики системи й створюють емоційну напругу в професійному середовищі. І якщо будь-який елемент дає організаційний, морально-етичний, фізичний збій, система миттєво замінює його на новий. Адвокат натомість – фахівець, який перебуває в системі паритетів та є автономним елементом правового середовища з безпосередньою умовою реципрокності, змушений впоратися з емоційною агресією фахівців суміжних професій під час своєї роботи.

Професія адвоката належить до професій, в яких людина внаслідок необхідності постійних контактів з іншими людьми починає відчувати внутрішню емоційну спустошеність. Таку емоційну спустошеність, для прикладу, психологи називають професійним вигоранням.

Фахівець перестає бачити результат і продукт своєї діяльності, професійна мета втрачає сенс, а джерела, які давали силу емоцій і волі, вичерпалися.

Відповідальність кожної людини у своїй професії полягає у великій праці – пізнанні себе, своїх особливостей, механізмів контактування з іншими людьми, в усвідомленні цінностей професії, цілей, розставлених пріоритетів, формуванні індивідуального стилю в професії, передачі досвіду для розвитку сенсу професії тощо.

Для прикладу, безоплатну правову допомогу, яку подекуди надають адвокати, виходячи з власних гуманістичних міркувань, дослідники досі розглядають як загадку [11, р. 2443–2450]. Справді, далеко не всі послуги фахівці високої кваліфікації можуть надавати безкоштовно на систематичній основі. Проте роботу *pro bono* не можна назвати волонтерською. Для прикладу, у США та Європі її часто надають великі юридичні фірми й найдосвідченіші адвокати. Парадоксально, але в часи кризи 2008 року вони не лише не зменшили обсяги роботи *pro bono*, а,

навпаки, її збільшили [12, р. 2357–2442]. Іншими словами, безоплатна правова допомога має неоднозначний зміст, який безпосередньо не вміщується в економічну модель максимізації користі [13, р. 567–610]. Адвокати можуть розглядати таку діяльність як корисний досвід, підвищення рівня своєї репутації, урешті-решт, це гуманізм та альтруїзм. Мало того, безоплатна правова допомога має досить велике значення в контексті розвитку соціальної держави. Одним із наслідків «професіоналізації» тієї чи іншої групи є зростання рівня її оплати праці [14, р. 167–201], що неминуче впливає на доступ до конкретних послуг. Своєю чергою нерівний доступ до правової допомоги суперечить ідеї загальної рівності перед законом. У такому випадку йдеться навіть не стільки про однакове соціальне забезпечення, скільки про базову ідею рівності прав і свобод усіх громадян.

Дебати щодо безоплатної правової допомоги в Україні здебільшого відбуваються всередині юридичної спільноти. Саме тому обговорення стосується переважно правових питань і найчастіше обмежується констатацією необхідності розвитку таких практик. Таким чином, безоплатну правову допомогу слід розглядати в контексті трьох основних чинників: економічної діяльності адвоката, його соціального капіталу (контактів із колегами) і, зрештою, його ціннісних орієнтацій (професійної етики, гуманістичних переконань).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, хочу відзначити, що загалом розширення «організованого ядра» адвокатської спільноти сприятиме поширенню практик *pro bono* й зростанню значення соціальної відповідальності в адвокатському середовищі. Для досягнення такої мети адвокатській спільноті необхідно подолати внутрішню розрізненість, підвищити бар'єри «входу» в професію, ліквідувати розрив між адвокатами, які спеціалізуються на роботі за призначенням, та іншою частиною спільноти. Якщо добра репутація всередині професійної спільноти стане необхідною умовою для її успішності, то адвокати самі будуть шукати можливість для надання якісної безоплатної правової допомоги.

У сучасній Україні адвокатські послуги pro bono, як правило, не надаються на регулярній основі, водночас робота за призначенням є вельми систематичною практикою, своєрідним конвеєром з обробки «типових» справ. Якщо практики pro bono професійна юридична спільнота в цілому може розвивати шляхом деяких внутрішніх ресурсів, змінити ситуацію з роботою за призначенням самостійно адвокатура не в змозі.

Утім, гуманістичне покликання адвоката та його особливий статус покладають на нього певні обов'язки й відповідальність, що відбиваються на його самосвідомості. Серед ключових якостей, які нині засвідчують гуманістичний характер і спрямованість професійної діяльності адвоката, можна виділити реципрокність, довіру й працю pro bono. Останні, напевно є тими найочікуванішими якостями адвокатів, які хотів би в них бачити кожен клієнт.

Список використаної літератури:

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України № 5076-VI від 05 липня 2012 р. (у редакції від 05 січня 2017 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
2. Конституція України : Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. (у редакції від 01 січня 2020 р.) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#Text>
3. Погорецький М.А, Яновська О.Г. Адвокатура України : підручник. Київ : Юрінком-Інтер, 2014. 368 с.
4. Джабурія О.О. Організаційні форми адвокатської діяльності : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 223 с.
5. Вільчик Т.Б. Професійні права адвоката і гарантії адвокатської діяльності у країнах Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Право.* 2018. Вип. 50. Т. 2. С. 143–147.
6. Пикар Э. Об адвокате. Киев : Центр учебной литературы, 2017. 104 с.
7. Барщевский М.Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учебное пособие. Москва : «Белые альвы», 1995. 62 с.
8. Байрамова А.Н. Правовий аналіз адвокатської діяльності як бізнесу або послуг, що надаються за певний гонорар. *Сучасне право.* 2014. № 9. С. 87–90.
9. Бірюкова А.М. Адвокатура в парадигмі розвитку в Україні концепту громадянського суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2018. № 1. Т. 2. С. 151–154.
10. Михайлов Ф.Т. Общественное сознание и самосознание индивида. Москва : Наука, 1990. 214 с.
11. Abel R. The Paradoxes of Pro Bono. *Fordham Law Review.* 2010. Vol. 78(5). P. 2443–2450.
12. Cummings S.L., Rhode D.L. Managing pro bono: Doing well by doing better. *Fordham Law Review.* 2010. Vol. 78(5). P. 2357–2442.
13. Johnson E. Lawyers' Choice: A Theoretical Appraisal of Litigation Investment Decisions. *Law & Society Review.* 1980. Vol. 15(3/4). P. 567–610.
14. Murayama M. Expanding Access to Lawyers: The Role of Legal Advice Centers. *Access to Justice.* 2009. Vol. 12. P. 167–201.

Zaiats O. Humanistic prerequisites for professional advocacy

The article is devoted to the study of the humanistic preconditions of professional advocacy within the legal discourse. It was found that due to the high social importance of the bar in general, its humanistic vocation and the special status of this institution, it has certain duties and responsibilities, which could not but affect the self-consciousness of each lawyer in particular. Self-awareness or self-awareness – one's own personality – as a subject of consciousness, humanity, communication and action – is a powerful factor not only in self-control, but also in self-criticism, self-improvement and self-education. The value and moral core of a lawyer is substantiated, which must include an ethical component. Therefore, for this, it is necessary to perceive and preserve traditions, principles, value ideals, value taboos that have developed in the professional community over its centuries-old history, as well as their accumulation in the self-consciousness of each lawyer. That is why in the modern legal community of Ukrainian society there is a systemic crisis of professional advocacy, which is a reflection of the weak moral health of the state, and negative changes in society, including the pandemic and the war in eastern

Ukraine. Within the study of the humanistic preconditions of professional advocacy, it is proved that according to their anthropological identity, a person is fundamentally inclined to trust as a basic psychological need of modernity. If this basic psychological need is not met, there is an existential destruction of personality. Obviously, distrust leads to lack of independence, dependence on the opinion and position of others, depending on the circumstances, to justify their own inability, and others. When there is a destruction of the system of organization of the reciprocal profession, it is devalued by society itself, there is a fragmented reality in which interaction becomes impossible. There is no trust, no request, no specialist and no profession.

Key words: *humanism, man, lawyer, advocacy, society, state, law.*